

İRAN'DA SİSTEM KRİZİ TARTIŞMALARI

Riad Domazeti

İNSAMER

İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Domazeti, R. (2020). "İran'da Sistem Krizi Tartışmaları", İNSAMER 10.02.2020.

 Analiz

3 Ocak sabahı Şam'dan Bağdat uluslararası hava limanına iniş yapan İranlı komutan Kasım Süleymani'nin ABD'ye ait insansız hava aracı ile öldürülmesinin yankıları sürüyor. ABD'nin İran'ın dış operasyonlarından sorumlu "yaşayan şehit" lakaplı kilit bir ismi öldürmesi, İran içinde ve bölgedeki yakın vekil gruplar arasında şiddetli tepkiye yol açtı. ABD'den böyle bir hamle beklemeyen Tahran yönetimi, olay sonrası iddialı tehditlerde bulunsa da Irak'taki ABD üssüne cılız bir saldırının ötesinde bir adım atmadı. İntikam için 8 Ocak gecesi ABD'nin Irak'taki üslerine füze saldırısı düzenleyen İran'ın bu saldırısı, Amerikan tarafında büyük bir hasar veya can kaybına yol açmadı. Üstelik ABD-İran gerilimi ile hiç ilgisi olmayan Ukrayna Havayolları'na ait bir yolcu uçağının vurulması sonucu 200'e yakın sivilin hayatını kaybetmesi, İran açısından büyük bir skandal ve prestij kaybı olarak kayıtlara geçti.

Bütün bunlara rağmen İran, büyük ölçüde dayandığı matem ve ağıt geleneği üzerinden

mitleştirme ve imaj yaratma çalışmalarına ağırlık verip, Süleymani figürünü kullanarak bir kahramanlık destanı yaratmayı yine de başarmışa benziyor. Bu noktada, toplumsal bir dayanışma duygusunun ortaya çıkmasına özen gösteren Tahran yönetimi, bir yandan içerideki kenetlenmeyi sağlamaya çalışırken bir yandan da dış dünyada hasar almış imajını bu tür toplumsal gövde gösterileriyle tamire yönelmiş görünüyor.

Aslında, kısa süre içinde İran'da vuku bulan tüm bu hadiseler, ülkede iki yıldan fazla süredir devam eden protesto gösterilerine karşı rejimi yeniden güçlendirecek bir fırsat olarak düşünülmüştü. Rejimle halk arasında kırılan gönül köprülerinin sembolik bir vaka üzerinden tamir edilmesi bekleniyordu. Aynı şekilde dış politikada da bu durumun fırsata çevrileceğine inanan bazı yorumcular, İran'ın Irak'ta büyük ölçüde hâkim olabilme şansı yakalayabileceğini dahi tartışmıştı; ancak gelişmeler beklentinin tam tersi oldu. İran'ı yöneten seçilmiş

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

hükümetle kendini rejimin gerçek sahibi olarak gören otoriteler arasındaki çekişme, ülkedeki yönetim krizinin yakın vadede aşılamayacağını gösteriyor. Siyasi otorite ile merkezî dinî otorite arasındaki ayrımın daha da derinleştiği, Ukrayna uçağının düşürülmesini gizleme teşebbüslerinde de açıkça ortaya çıktı. Son olaylar, İran'da halkın devlete karşı güvenini iyice zedelemiş görünüyor.

Kısa bir süreçte cereyan eden tüm bu hadiseler, aslında İran devletinin aldığı bütün acele kararlarda, sistemle ilgili açıklarını ve işleyiş zorluğunu da ortaya koydu. Yaşananlar, İran'ın toplum ve devlet ilişkileri yanı sıra diğer ülkelerde desteklediği vekil örgütlerle birlikte yürüttüğü dış politika anlayışını da yeniden değerlendirmesi gerektiğini gösteriyor. Son olaylar, İran devletinin kurumsal yapısı ile ilgili ciddi sorunlar olduğunu bir kez daha ortaya çıkarması yanı sıra ülkede kriz yönetiminin güçleştiğini de gösteriyor.

İran'ın, en azından kendi taraftarları nezdinde, kurumsal anlamda kriz yönetimi konusunda sınıfta kaldığı, elinde haklı ve meşru bir koz varken alınan acele kararlar sebebiyle bu avantajını yitirdiği ve haksız duruma düştüğü değerlendiriliyor. Özellikle Ukrayna yolcu uçağının düşürülmesi meselesi ülke için etkileri uzun yıllar devam edecek uluslararası bir skandala sebep olmuş durumda. Bu da güçlü bir merkezî karar alıcı mekanizmanın varlığına rağmen İran'da hükümetle devrimci diğer kurumlar arasındaki uçurumun giderek açıldığını ortaya koyuyor. Bir yanda hükümet yetkililerinin nispeten ılımlı açıklamaları diğer yanda Devrim Muhafızları ve bağlı mekanizmaların açıklamaları, ülkedeki çok sesli yönetim biçiminin sürdürülemediğini gösteriyor.

Bu durumun iki temel gerekçesi olduğu anlaşılıyor. Birincisi, İran'da artık gizlenemeyen çift başlı siyasal yönetim yapısı, diğeri de ekonomik ve toplumsal maliyeti her geçen gün artan dış müdahaleler.

İran'da bir yanda seçilmiş hükümet diğer yanda rehberedoğrudanbağlıdahaşahinbirtutumasaahip

yapılar, ülke siyasetini yürütmeye çalışırken, devlet mekanizmalarında yaşanan zaafklar kontrolsüz sonuçlar doğuruyor. Özellikle İran derin devletinin yürüttüğü dış müdahaleler, yurt dışında devlet dışı aktörler eliyle gerçekleştirilen operasyonlar ve bunların hem bütçeye getirdiği yük hem de cephelerde ölen İranlılar sebebiyle toplumda oluşan hoşnutsuzluk, ciddi bir sorun hâline gelmiş görünüyor. Ülkede halka hesap vermek zorunda olan resmî siyasi mekanizmalar ve siyasetçiler her seçimde bunun bedelini öderken, perde gerisinde tüm dış operasyonları yürüten mekanizmalar ise dokunulmazlığın keyfini sürüyor.

Lübnan'da edindiği Hizbullah tecrübesini -ve modelini- daha sonra birçok ülkede kullanan Tahran yönetimi, Filistin'de İslami Cihad'a büyük oranda, Hamas'a ise karşılıklı pragmatik bir zeminde desteğini sürdürdüğü bir dönemde fitili ateşlenen Arap Baharı'nı kendisi için fırsata çevirmek istedi. Bu amaçla Suriye'ye on binlerce İran yanlısı milisi yığarak, rejimin ayakta kalması için her türlü operasyonu gerçekleştirdi. Benzer şekilde Irak'ta da Irak Hizbullah'ı yanı sıra Haşdi Şabi, Asaib'u Ehli'l Hak ve Bedir Tugayları gibi milis güçler, İran ajandasının önemli vekilleri olarak savaşıma devam etti. Yemen'de de Husiler aynı amaca yönelik desteklenmeye devam edildi. Hasılı, Ortadoğu'da İran'a bağlı tüm bu karmaşık ağ, İran'ı modern konvansiyonel bir devlet olmaktan çıkarmış ve vekiller üzerinden iş yapan bir devlet görünümüne dönüştürmüş durumda.

Aslında 1979 yılından itibaren "devrim ihracı" politikası çerçevesinde, mezhepsel duyguları ve potansiyelini kullanarak kendine yakın silahlı gruplar, siyasi ve sosyal örgütler ağı kuran İran, ABD'nin yaptırımlarını ve kuşatmasını delmek için pragmatik bir mantıkla hareket ediyor. Ancak mevcut dış politikayı kritik hâle getiren, bu politikanın ülkenin iç dengeleri ile ilgili boyutları. İlk bakışta dış politika alanında avantajlı bir enstrüman gibi görünen vekil siyaseti, tüm bu grupları yönetmenin ekonomik maliyeti ve uluslararası alanda getirdiği riskler ve sorunlar düşünüldüğünde ciddi bir tehdit hâline dönüşmüş durumda. Sonuçta hem dış

politika kararlarından dolayı hem de ABD'nin yaptırımlarının etkisiyle Tahran, ciddi bir işsizlik, yüksek enflasyon ve ihracat sorunu yaşıyor. Bu noktada özellikle rejimin dış politika ile ilgili tutumu, sorunların kaynağı olarak gösteriliyor.

1979 sonrası süreçte İran yönetim sisteminin çift başlı işlediği her defasında vurgulanır. Askerî, siyasi, kültürel ve ekonomik olarak bir yanda devrimci güçler diğer yanda ise milliyetçilerden solculara kadar çeşitli toplumsal katmanları içine alan bürokratik elitler, bu sistem içinde etkin olmaya çalışır. İran'da bu çift başlı yönetim sistemini en iyi özetleyen yapı ise askerî bürokrasisidir. Ülkede bir tarafta devrimi korumak için Devrim Muhafızları ve Besic Milis Güçleri kendilerine özgü yönetimlerle işlevlerini yürütürken, öbür tarafta Genel Kurmay Başkanı ve bağlı birlikleri ihtiva eden resmî ordu aktif olmaya çalışmaktadır. Devrim Muhafızları mensupları çoğu zaman maceracı bir tutumla bir hayalin peşinde koşarken ordu, statükocu ve daha yavaş hareket eden bir yapı sergilemektedir. İran'daki çift başlı yönetim, hem yapısal hem de ideolojik farklılıkların yanı sıra, Kasım Süleymani hadisesinde olduğu gibi, kriz dönemlerinde ciddi bir soruna dönüşebilmektedir.

İran'da bu yapının etkisi, başta nükleer pazarlıklar olmak üzere Batı ve ABD ile yürütülen müzakerelerin devam edip etmeme tartışmalarında da hissedilmektedir. Bu bağlamda ülkedeki ekonomik sıkıntıları aşmanın yolunun müzakereden geçtiğine inanan hükümet kanadı ile devrimci bürokrasi arasında ilk bakışta kolayca hissedilmeyen bir gerilim olduğu görülmektedir. Örneğin son olaylar akabinde ABD ile müzakere masasına oturulabileceği mesajları veren Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ve Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani gibi siyasilere karşın, Yargı Başkanı, "Süleymani'nin katilleriyle er ya da geç görüşeceğiz, lakin müzakere için değil yargılamak ve cezalandırmak için!" sözleri ile tartışmanın diğer tarafını oluşturmuştur. Devletin üst düzey üyeleri arasında basın üzerinden yaşanan restleşmeler, hükümet temsilcileriyle intikam peşinde olan devrimciler

arasındaki çatlağa ve İran'da mevcut yönetim sistemin çıkmazına işaret etmektedir.

Zor günlerden geçen Ayetullah Hamaney liderliğindeki İran yönetiminin sokak ve meydanlardaki gençlerin sosyoekonomik taleplerine ek olarak sistem içinde yer alan reform yanlısı grupların da baskısını hissettiğine şüphe yok. Tahran'daki karar alıcılar açısından asıl düşünülmesi gereken meselenin bu olduğu da açıktır. Yani rejim içerisinde dengeyi sağlayan taraflar arasında uyumun daha da bozularak işlerin büsbütün kontrolden çıkması ihtimali, ülkedeki mevcut yönetim için en kötü senaryoyu oluşturmaktadır.

Bugün hem dış politikada yaşanan sıkıntılar hem de sistemde oluşan krizler İran devletini revizyona gitmek durumunda bırakabilir; zira mevcut konjonktür, yönetimi bu anlamda bir yol ayırımına zorluyor. İç politikada sistemin ciddi bir reforma tabi tutulması gerektiği ve buna bağlı olarak da dış politikada bilhassa vekillerle olmak üzere yeni bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu değerlendiriliyor. Bu bağlamda güvenlik bürokrasisi başta olmak üzere, çok merkezli ve kriz doğuran çift başlı yönetim sistemini revize etmek Tahran'daki karar alıcıların elinde. Zira Kasım Süleymani'nin öldürülmesinden sonra yaşanan sürecin de gösterdiği üzere, İran'ın ABD gibi güçlere karşı koyma retorığının fiiliyatta ciddi bir karşılığı bulunmuyor. İkonlar, semboller ve mitleştirilmiş figürlerin Tahran'ın muhafazakâr büyüsunü devam ettirmek için yeterli olmadığı anlaşılıyor.

Tahran'ın mevcut psikolojisi çerçevesinde düşünüldüğünde, dış politikada kapsamlı bir reform beklemek bu aşamada iyimserlik olur. Ancak hâlihazırda sürdürülen tutumu değiştirmemek, İran'da hem rejimi zayıflatacak hem de uluslararası alandaki mevcut gerginliği devam ettirecektir; bunun da rejimi çok daha derin bir çıkmaza sürükleyeceğine kuşku yoktur. Dahası rejim muhalifi grupların dış müdahale çağrılarına sebep olan bu süreç, ülke için ayrıca düşündürücüdür. Bütün bu yaşananlardan sonra Tahran yönetimi için önümüzdeki ilk sınavın 21 Şubat'ta gerçekleşecek meclis seçimleri olduğu anlaşılmaktadır.